

Makale Türü: Kitap Eleştirisi

Geliş Tarihi: 20.07.2020

Kabul Tarihi: 15.08.2020

BİLİM DÜNYASININ İLK TÜRK DİLİ YAZMALAR KATALOĞU

Doç. Dr. Aybeniz RAHİMOVA*

Öz

Türkçe yazmaların araştırılması alanında yaklaşık yarım asırdan beri emek veren Azerbaycanlı bilim kadını Prof. Dr. Azade Musabeyli'nin yayınladığı dört ciltlik "Türk Dilli Yazmalar Kataloğu" dünya Şark bilimciliğinde önemli bir boşluğu dolduran eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu makalede Prof. Dr. Musabeyli'nin 1875 sayfadan ibaret dört ciltlik kataloğunun özellikleri incelenmiş, bilime kattığı yenilikler kendinden önceki örneklerle kıyaslanarak okura sunulmuştur. Makalede Prof. Dr. Musabeyli'nin bu kapsamlı yapıtının bundan sonraki çalışmalara yön vereceğine vurgu yapılmaktadır. "Türk Dilli Yazmalar Kataloğu"nun bu alanda emek veren Türkiyeli uzmanlar için de bir kaynak oluşturacağı tespiti paylaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Yazma, Katalog, Şark Bilimciliği.

The First Turkish Literature Catalog Of Science World

Abstract

The Azerbaijanian scientist who has been working for a half century on Turkish language, Prof. Dr. Azade Muasabeyli's four-volume "Turkish Language Manuscripts Catalog" appears as a work that fills an important gap in world Orientalism. In this article, the features of Musabeyli's four-volume catalog consisting of 1875 pages were examined, and the innovations he added to science were presented to the reader by comparing them with previous examples. In the article, it is emphasized that this comprehensive work of Musabeyli will guide the future studies. "Turkish Language Manuscripts Catalog" which also was shared determination to create a resource for Turkish experts who work in this field.

Keywords: Manuscript, Catalogue, Orientalism.

Hayatının yarım yüzyılımı Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Yazmalar Enstitüsü'nde Türkçe yazmaların araştırılmasına adanmış Prof. Dr. Azade

* Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Yazmalar Enstitüsü Kıdemli Araştırmacısı, aybenizragimova@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4334-8157.

Musabeyli'nin yayına hazırladığı dört ciltlik *“Türk Dilli Yazmalar Kataloğu”*, Şarkiyat bilimine dünya ölçeğinde sunulmuş mühim bir armağan niteliği taşımaktadır. Katalog, Enstitünün hazinesinde bulunan Türkçe yazmaların tamamının tasvirinin ve durumunun yansıtılmasının yanı sıra, Prof. Dr. Musabeyli'nin tabiriyle, *“Türkçe İnciler”*in derinlemesine araştırılmasına kendini adanmış ve adamaya hazır kişiler ve okurlar için yol gösterici bir kaynaktır. Yazmalar Enstitünün Bilimler Akademisi nezdinde *“Fon”* olarak faaliyette bulunduğu 1974 yılında göreve başlayan Musabeyli, Türkçe yazmaların *“Katalog”* haline getirilmesi, paleografik ve bilimsel tasvirinin yanı sıra kullandığımız alfabelere aktarılması işleriyle iştigal etmiş, ilgi alanında bulunan yazmaları tetkik etmiş, o dönemlerde Fon'da bulunmayan fakat yabancı katalogları incelemek suretiyle bilgi aldığı Türkçe yazan müelliflerin yazmalarının fotokopilerini yurt dışından çoğu zaman bin bir zorluklarla getirterek hazinemize katmıştır. Yurt içinde ve dışındaki Türkçe yazmalar üzerine yirmi araştırma kitabı ve ders kitabı kaleme alan Prof. Dr. Musabeyli araştırmaya tabi tutamadığı yazmaların adeta tamamını tabir caizse, *“kafasının süzgeci”*nden geçirerek onlara ilişkin bilgi sahibi olacak kadar deneyim kazanmıştır. Çıkardığı dört ciltlik *“Katalog”*da bulunan her bir yazmaya ve müellifle genel bilgiyi kendisinden edinmeniz de mümkündür. Kendisinin Türkçe yazmaların *“Bilge araştırmacısı”* titrini kazanması asla tesadüf değildir. Yaklaşık yarım asırdan beri omuzladığı bu meşakkatli görevin bir başka yanı da tez yöneticisi olduğu her bir doktora öğrencisine ve başında bulunduğu Türkçe yazmalar şubesinin her bir elemanına önerdiği araştırma konularını her zaman titizlikle seçilmesidir. Önerdiği araştırma konuları, Şarkiyat bilimi için güncel olmasının yanı sıra kalıcıdır, dakiktir, öğrencilerinin araştırmalarının sonuçları bilim dünyasının taleplerini hakkıyla yerine getirmektedir. Bilim araştırmacısı potansiyeli görmediği kimseye ne tez danışmanlığı yapar ne de yanına işe alır. Danışmanlığında yazılan tezlerde ciddiyet esastır. Yanında çalışan elemanlar çalışma disiplini prensip edinmişlerdir.

Prof. Dr. Musabeyli'nin dört ciltlik *“Türk Dilli Yazmaların Genel Kataloğu”* bir insanın hayatı boyunca bilime harcayabileceği zamanın ve bunun sonucunda ortaya koyabileceği yapıtların pratik göstergesidir. Daha önce kaleme aldığı 53 sayfadan ibaret *“Azerbaycan Yazma Kitabı”* ve dört ciltlik *“Katalog”*una yazdığı *“Yazmalar Enstitüsü”*nde bulunan Türk Dilli Yazmaların Genel Kataloğu'nun ilk baskısı başlıklı önsöz'de dünya şarkiyat biliminin bir kolu olarak ortaya çıkan Yazma bilimciliğinin gelişme yolları, Azerbaycan yazmalarının dünya hazine ve kütüphanelerinde tuttuğu yer, Türk dili yazmaların araştırılma tarihi, yayınlanması, araştırmacıları ve çevirileri kapsamlı biçimde ele alınmış ve katalogların yetersizliğinin yanı sıra temelde katalog oluşturulmayan yazmaların belirli sistem içinde araştırmaya tabi tutulmalarının imkansızlığına vurgu yapılmıştır. Bu konularda Prof. Dr. Musabeyli'nin ana isnat noktası Oryantalizmin önderlerinden olan Azerbaycan Türkü ünlü bilim adamı, Sankt-Petersburg Üniversitesi Şark Bilimleri Fakültesi kurucusu Prof. Dr. Mirza Kazım Bey'in (1802-1870) şu kanaatı olmuştur: *“Çağdaş dege-*

ri bakımından katalog bilim hazinesinin anahtarıdır. Katalogu bulunmayan bir kütüphanenin mevcudiyeti zaten akıl kararı değildir. Böyle bir kütüphane kendi düşüncelerini civardakilere iletemeyen dilsiz benzemektedir.”

Kuran-ı Kerim alfabesinde kaleme alınan her bir yazma kitabı Şark ülkelelerini, İslam dünyasını birbirine yakınlaştırmasının yanı sıra bilimsel, kültürel ilişkilerin gelişmesinde en önemli role sahip öğeler olmuştur. Bu bakımdan yazmalar halinde günümüze ulaşmış kitapların çoğu bilim dalının, tarihin, edebiyatın, coğrafyanın, tıbbın, doğa bilimlerinin, eğitimciliğin vd. araştırılması sürecinde elimizi güçlendiren ilk sıradaki kaynaklardır. Azerbaycan’da yazmalar üzerinde yapılan çalışmaların tarihi gelişimini ve müstakil bilim dalı haline getirilme sürecini izlerken Sovyet ideolojisinin doğrudan engellemelerinin trajik izlerini tarih boyunca biriktirdiğimiz kıymetli örneklerimizin ateşlerde yakılması örneklerinde görüyoruz. Fakat kadirşinas milletimiz Sovyet rejiminin bu adımlarına canı pahasına da olsa karşı koymasını bilmiş ve bunun sonucunda 1950’lerin ortalarında birkaç kişinin katılımıyla kurulan Yazmalar Fonumuz günümüzde birkaç yüz kişinin çalışma hayatını adadığı Yazmalar Enstitüsü haline gelmiştir. İşte günümüzde “*Hazinemiz*” olarak tarif ettiğimiz bu bilim mabedinde bulunan emsalsiz eserlerin dört ciltlik *Katalogu*nu oluşturma görevinin Prof. Dr. Azade Musabeyli’nin omuzlarına yüklenmesinin sembolik önemi budur. Çünkü Prof. Dr. Musabeyli bu hazinenin en kıdemli araştırmacılarından ve yöneticilerinden biridir. Bu bakımdan dört ciltlik *Katalog* “*onun hakkı ve kaderidir.*” Şimdiden Şark bilimciliği tarihinde “*Prof. Dr. Azade Musabeyli Katalogu*” olarak yerini aldığını söylememiz asla abartı olmayacaktır. “*Musabeyli Katalogu*”na ilişkin spesifik bilgileri paylaşmadan önce Şark bilimciliğinde kataloglar üzerinde emek veren kişiliklere kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

Şark bilimciliği tarihinde yazmalara en üst düzeyde değer veren bilim insanlarının başında ismini yukarıda zikrettiğimiz Prof. Dr. Mirza Kazım Bey gelmektedir. Henüz on yedi yaşındayken altı dil bilen Mirza Kazım Bey, Şark dillerindeki (özellikle Arap ve Fars dillerinde kaleme alınmış) yazmaların biriktirilmesi, tasvirlerinin yapılması ve kataloglarının hazırlanması için kendisinin büyük emek sarf etmesinin yanı sıra, öğrencilerini de bu alana yönlendirmiştir. Kendisinden sonra bu işlere hayatını adayan bilim insanları arasında Ord. Prof. Dr. Y. Kraçkovski’nin, B. Simomov’un, Prof. Dr. P. Melioranski’nin isimlerini öncelikle zikretmemiz gerekmektedir. İrlanda’da Chaster Betty, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ragıp Paşa, Ali Emiri Efendi vd. bilginler de yazmaların biriktirilmesi, okunması ve yayına hazırlanması alanında kıymetli çalışmaların altına imzalarını atmışlardır. Betty’nin ilk kez yayına hazırladığı “*Minyatürlü Türk Yazmaları Katalogu*” sadece kendi ülkesinin bilimine değil aynı zamanda dünya oryantalizmine büyük armağanıydı. Tebrizli yazma koleksiyoncusu H.N. Nahçıvani’nin ve ünlü Azerbaycanlı edebiyat bilimcisi Selman Mümtaz’ın dünyanın farklı noktalarından elde ederek getirdikleri çeşitli dillerdeki yazmaların yanı sıra Şeki kentimizde yaşamış kitap koleksiyoncusu ve metin bilimcisi Aldulkani Halisi Karızade’nin biriktirdiği ve halihazırda Yaz-

malar enstitümüzün hazinesinde muhafaza edilen eserlerin dünya çapındaki ender örnekler olduğunun altını çizmemiz gerekir.

Şark yazma kataloglarının 18. yüzyılın başlarından itibaren, Avrupa'da yayınlandığını görmekteyiz. Şöyle ki Sankt-Petersburg'da 1739'da yayınlanmış ilk Katalog'da 4 bin 200 eserin tasviri sunulmuştur. Genel bir sistematığı olmamasına rağmen Şark dillerindeki yazma katalogların, örneğin, Tahran, Tebriz, Hemedan, Meşhed, Kum, İsfahan vd. İran kütüphanelerinin çok ciltlik kataloglarının yayınladığına tanık olmaktadır. Türkiye'de ise kütüphaneler kendi çok ciltlik kataloglarını yayınlamalarının yanı sıra 300 bin yazmanın 20'nin üzerindeki kataloğu, "*Konya Müzesi Yazmaları*", "*Topkapı Sarayı Müzesi Yazmaları*", "*Millet Kütüphanesi Yazmaları*" vd. isimler altında 10'nun üzerinde katalog ciltleri mevcuttur. Uzmanlar olarak bizler gerek Türkiye ve gerekse Azerbaycan Türkçesinde kaleme alınan yazmalara ilişkin bilgileri kataloglardan edinmekteyiz ve ilk aşamada edinmiş olduğumuz o bilgiler araştırmalarımızın seyirinde bize önemli ölçüde yol gösterici niteliği taşımaktadır.

Geçtiğimiz yüzyılın ortalarında Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi'ne bağlı Yazmalar Enstitüsü'ndeki eserlerin tasvirine başlandığını ve çalışmaların günümüzde de aralıksız olarak sürdüğünü belirttik. Geçtiğimiz dönemlerde tamamı olmamasına rağmen Türk, Arap ve Fars dilli yazmaların katalogları birkaç kez gün yüzü görmüştür. Sayısı 1281'i bulan yazmanın 1963-1977 yılları arasında iki kez yayınlamış kataloğuna, alanlar ve türler dikkate alınmadan, karmaşık biçimde coğrafya, tarih, edebiyat kuramına ilişkin eserler, tez-kireler, münşaatlar, cönkler dahil edilmiştir. Uzun süre araştırmacıların işine yarayan iki ciltlik katalog günümüzde de kullanılmaktadır. Katalogun ikinci cildinde Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, Arap ve Fars dillerinde 237 cönkün tasviri yer almaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden kazanmasından sonra Enstitümüz 2013 yılında iki ciltten ibaret Yazmalar Katalogu yayınlamıştır. 375 yazmanın tasvirinin sunulduğu birinci ciltte Türkçe halk edebiyatı eserleri ve müellifsiz yazmalar yer almış olup, 2018 yılında bu cilt Rusça da yayınlanmıştır. İkinci ciltte ise şiir örneklerinin dahil olduğu 431 adet Türkçe yazma yer almıştır. Aynı cilt 2019'da Rus dilinde de yayınlanmıştır. Fakat bu çalışmalara rağmen Enstitümüzdeki Türkçe yazmaların sahipsiz tasvirleriyle birlikte Katalog halinde yayınlanmasındaki eksiklikleri tecrübeleri ile gören Prof. Dr. Azade Musabeyli'nin dört ciltten oluşan "*Türk Dilli Yazmaların Katalogu*"nu yayınlaması eksikliği gidermeye yönelik önemli bir adım niteliğindedir. Dört ciltlik katalogun yayına hazırlayana kadar geçen süreç içerisinde Prof. Dr. Musabeyli'nin Enstitümüzün hazinesinde bulunan Türkçe yazmaların durumuna ilişkin iki kitap yazdığını, bilim dünyasını bir nevi, kapsamlı bir çalışmayı okuyup incelemeye hazır duruma getirdikten sonra dört ciltlik katalog kitaplarını yayınladığını görmekteyiz. Nitekim, Önsöz'de de katalogun ortaya çıkma nedenlerine anlatırken bunun altını çizmiş, Katalog'da yer almış eserleri türlerine göre kategorize ederek Türkçe yazmaların özelliklerine ilişkin bilimsel genellemelerini ortaya koymuştur. Prof. Dr. Musabeyli, Katalog'a dahil ettiği yazmaları şu şekilde tasniflendirmiştir:

- Kuran-ı Kerim ile başlayan dini eserler;
- Dil biliminin genel konularına ilişkin yazmalar;
- Edebiyat, Divan edebiyatı örnekleri, cönkler, mecmualar, tezkireler, mek-tuplaşmalar, genel anlamda şiir örnekleri;
- Tarihi eserler;
- Coğrafi eserler;
- Matematiğe ilişkin eserler;
- Astroloji ve doğa bilimlerine ilişkin yazmalar;
- Ansiklopedik eserler;
- Bibliyografik eserler;
- Doğa bilimleri;
- Tıp;
- Musiki ve musiki tarihi;
- Çeviriler;
- Sözlükler.
- Eğitim bilimine ilişkin yazmalar.

Kataloğa yazdığı Önsöz'de Prof. Dr. Musabeyli, Türkçe yazmaların dört ciltlik kataloğa yukarıda sunduğumuz şekliyle değil, genel bir sıralamayla dahil edildiğini belirtmiştir. Ağız edebiyatından derleme ve yazılı destan örnekleri, halk kitabı, dil bilimine, ifade şekillerine, edebiyat bilimciliğine ve kuramlarına, dini konulara, tarihe, coğrafyaya, astrolojiye, çeşitli bilim alanlarına ve eğitimciliğe dair kaleme alınmış yazılı anıtlar Katalog'da tasnif edilmiştir. Bunun yanı sıra Önsöz'de aynı sıralama çerçevesinde yazmalara ilişkin kapsamlı açıklamalar yapılmıştır. Enstitümüz hazinesinde yer alan Arapça, Farsça ve Türkçe cönklerin niteliklerinden söz edilmiş ve Katalog'a özel nitelikleri olan Türkçe toplam 232 cönkün dahil edildiği belirtilmiştir. Toplamda Katalog'da Enstitümüzün hazinesinde bulunan 821 yazma mecmuasına da yer verilmiştir. Bunun dışında Türkçe yazmalarda geçen yer isimleri de endekste kendilerine yer bulmuştur. Şark yazmalarında az karşılaşılan müellif imzalı nüshalar özellikle 16-17 ve 19-20. yüzyıl Türk dilli yazmalar da karşımıza çıkmakta olup Katalog'da toplam 345 adet imzalı yazma nüshasının olduğunu görmekteyiz.

Dört ciltliye dahil edilen Türkçe eserlerin yazıya aktarılma tarihleri de dikkatleri çekmektedir. Zira Katalog'da yazıya alınma tarihlerinin not edildiği eserlerin yanı sıra tarihleri belirtilmeyen bir hayli eser mevcuttur. Azerbaycan'ın, Bakü, Nahçıvan, Şeki, Şuşa, Zakatala bölgelerine ilişkin çeşitli bilgiler de Katalog'da sunulmaktadır. Geniş hacimli "*Türk Dilli Yazmalar Kataloğu*"nun vakit kaybı olmadan kullanımı için sunulan eserlerin müellifler, katipler, şifreler, telif imzaları, tarihler, yer isimleri üzere tasnifi büyük önem arz etmektedir.

Prof. Dr. Azade Musabeyli'nin yayına hazırladığı "*Türk Dili Yazmalar Kataloğu*"nun tertip ilkelerine gelince, dört ciltten oluşan kitabın birinci ve ikinci ciltlerinin yazma eserlerinin isimlerinden ibaret olduğunu, üçüncü ve dördüncü ciltlerin ise şahıs (müellif, çevirmen vd.) isimleri bazında alfabe sıra-

sıyla oluşturulduğunu belirtmemiz gerekir. Eser isimleri temel alınarak tertiplenmiş ciltlerde gerek müellifi gerekse müellifsiz yazmalara yer verilmiştir. Üçüncü ve dördüncü ciltlerde ise sadece müellifi belli olan yazmalar alfabe sırasına göre sunulmuştur. Genel sayfa sayısı 1864 olan Prof. Dr. Azade Musabeyli Kataloğu'nda 1875 müellifi eser yer almış olup yapıta göz atan her bir şahıs Enstitümüzde sayıları binleri bulan ve belki Türkçe yazmaların tamamına ilişkin bilgi edinebilecek bir kaynakla karşılaşmaktadır. Kataloğ'un bundan sonraki dönemde çok kıymetli bilimsel çalışmalara yol gösterici olduğundan eminiz. Gerçekten sıradışı bir bilim hadisesi olan Prof. Dr. Azade Musabeyli Kataloğu'nda yer alan telif imzaları yapıtın değerini ve ciddiyetini daha da artırıyor.

Dört ciltten ibaret 1864 sayfalık Prof. Dr. Azade Musabeyli Kataloğu Şark bilimciliği, Türkoloji ve Yazma bilimciliğine sunulan son en büyük armağan olması bakımından başta Yazmalar Enstitüsü çalışanlarımız olmak üzere bilim dünyasını yürekten sevindirmiştir.